

Ks. ZDZISŁAW MAŁECKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

NARÓD ŻYDOWSKI I JEGO ŚWIĘTE PISMA W BIBLIJ CHRZEŚCJAŃSKIEJ. EGZEGEZA W QUMRAN

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z 19 XI 2001 r. pt. *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*¹ wypowiada się na temat relacji, jakie ustala Biblia chrześcijańska między chrześcijanami a narodem żydowskim. Stwierdza się, że są one wielorakie i bardzo ściśle z dwóch powodów: Po pierwsze dlatego, że Biblia chrześcijańska składa się w dużej części z „Pism Świętych” narodu żydowskiego, jak to przedstawia św. Paweł na początku swojego Listu do Rzymian: „Paweł, sługa Chrystusa Jezusa, z powołania apostoła, wybrany i przeznaczony do głoszenia Ewangelii Bożej, którą Bóg zapowiedział przedtem przez swoich proroków w pismach świętych” (Rz 1,1–2). Pisma te chrześcijanie nazywają Starym Testamentem². Po drugie, Biblia chrześcijańska zawiera pisma mówiące o Jezusie Chrystusie, nazywane Nowym Testamentem, który jest ściśle związany ze Starym Testamentem i tradycją żydowską, która go przekazała.

W artykule tym omówimy punkt D pierwszego rozdziału dokumentu o żydowskich metodach egzegezy w Nowym Testamencie.

1. ŻYDOWSKIE METODY EGZEGEZY

Wyjaśnianie tekstów prawnych od początku odgrywało ważną rolę w rozumieniu i przyjmowaniu biblijnego tekstu przez społeczność izraelską. Pierwotny tekst Prawa był rozwijany, precyzowany, harmonizowany z innymi przepisami. Interpretatorom towarzyszyła świadomość, że objawiony tekst nie był jasny i zrozumiały dla czytelników czy słuchaczy. Wprawdzie aktualne było stwierdzenie Ps 19,8: „Prawo Pana doskonałe – krzepi ducha, świadectwo Pana niezawodne – poucza prostaczka”, nie wykluczało jednak, że tekst Prawa mógł być trudny i wymagał wyjaśnienia, że zmie-

¹ Papieska Komisja Biblijna, *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*, tłum. R. Rubinkiewicz, Kielce 2002.

² D. L. Baker, *Two Testaments, One Bible. Study of the Theological Relations Between the Old and New Testaments*, Leicester 1991, s. 17.

niały się duchowe potrzeby adresatów i oczekiwali oni nowej interpretacji biblijnej tekstu.

Już Ps 119 uznaje Torę jako zamkniętą całość, której cudownej treści nie można zrozumieć przez ludzkie wyjaśnianie, lecz tylko wtedy, gdy Bóg otworzy oczy: „Otwórz moje oczy, abym ujrzał dziwy Twojego Prawa” (Ps 119,18)³.

W II w. przed Chrystusem autor Księgi Mądrości Syracha określa siebie jako uczonego w Piśmie (sofer), który „duszę swoją przykładą do rozważania Prawa [Boga] Najwyższego. Badać on będzie mądrość wszystkich starożytnych, a czas wolny poświęci prorocत्वom” (Syr 39,1). Użyte tu słowo „daraś” nie odnosi się tylko do interpretacji Biblii, ale i do religijnych poszukiwań w dalszym sensie. Wyjaśnienie Tory jest centralnym momentem jego poszukiwań⁴. Jego „dom nauki – bet midraś” jest miejscem studium Biblii i zaprasza do niego wszystkich, którym brak wykształcenia: „Zbliźcie się do mnie, którym brak wykształcenia, i zatrzymajcie się w domu nauki” (Syr 51,23)⁵.

Chcemy jednak bliżej zająć się egzegezą biblijną stosowaną w Qumran. Omawiany dokument w rozdziale I p. D mówi: „Judaizm wydobywał z Pism swoje rozumienie Boga i świata, jak również Bożych planów. Najbardziej widocznym przejawem metody, jaką posługiwali się współcześni Jezusowi interpretatorzy Pisma, jest świadectwo rękopisów znad Morza Martwego, skopiowanych między II wiekiem przed Chrystusem a rokiem 60 po Chrystusie, a więc w okresie bliskim publicznej działalności Jezusa i kształtowania się Ewangelii”.

2. MANUSKRYPTY Z QUMRAN

W jedenastu odkrytych w Qumran grotach znaleziono resztki ok. 800 różnych rękopisów. Nie wszystkie z nich zostały skopiowane lub napisane w Qumran. Opierając się na metodzie paleograficznej, niektóre z nich można datować na III lub początek II w. przed Chrystusem. Musiały więc być przywiezione do Qumran skądinąd. Wśród znalezionych rękopisów rozróżniamy teksty biblijne i pozabiblijne. Mówienie o tekstach „biblijnych” w tym okresie, czyli w okresie Drugiej Świątyni, nie jest określeniem ścisłym, gdyż w ostatnich wiekach przed Chrystusem i na początku naszej ery nie ustalono jeszcze ostatecznie, które dzieła należą do Pisma Świętego, a które nie⁶. Ostateczna decyzja o tym, które księgi wchodziły w skład Biblii hebrajskiej, zapadła dopiero później. Ogólnie uznawano jako

³ G. Veltri, *Eine Tora für den König Talmai*, Tübingen 1994, s. 78.

⁴ D. W. Halivni, *Peshat and Derash. Plain and Applied Meaning in Rabbinic Exegesis*, New York/Oxford 1991, s. 32.

⁵ H. Stadelmann, *Ben Sira als Schriftgelehrter*, Tübingen 1980, s. 32.

⁶ S. A. Reed, *The Dead Sea Scrolls Inventory Project: Lists of Documents, Photographs and Museum Plates* Claremont, Ancient Biblical Manuscript Center 1992.

księgi natchnione i święte: Prawo Mojżeszowe, czyli Torę, dzieła historyczne i prorockie oraz Psalmy. Wątpliwości dotyczyły ksiąg: Estery, Pieśni nad Pieśniami, Syracha.

W Qumran znalezione zostały prawie wszystkie księgi kanonu Biblii hebrajskiej, z wyjątkiem Księgi Estery i Nehemiasza. Niektóre księgi cieszyły się specjalnym powodzeniem, były szczególnie często przepisywane, czytane i komentowane. Do nich należy Księga Powtórzonego Prawa – 29 egzemplarzy, Księga Izajasza – 21, Psalmy – 36.

Liczba manuskryptów biblijnych wynosi 202 egzemplarze, co stanowi 1/4 z ośmiuset rękopisów znalezionych w Qumran. Oprócz tego w innych miejscach Pustyni Judzkiej znaleziono 90 innych kopii. Powyższe dane wskazują, że mieszkańcy Qumran posiadali teksty biblijne, gromadzili je, kopiowali i bardzo dużo czasu poświęcali studiowaniu Biblii. Reguła Zrzeszenia (1 QS) nakazuje członkom wspólnoty studiowanie Prawa: „Niech nie zabraknie w miejscu, w którym będzie dziesięciu, człowieka badającego Prawo w dzień i w nocy, nieustannie, aby jeden czynił doskonałym drugiego. Społeczność winna czuwać razem trzecią część wszystkich nocy roku, czytając Księgę i badając Prawo i razem błogosławiąc” (1 QS 6,6–8).

Studiowane księgi mogły służyć do różnych celów: do medytacji, modlitwy uwielbienia Boga. Księgi prawne (Wj, Kpł, Lb, Pwt) stanowiły autorytatywną podstawę sposobu życia prowadzonego przez tę społeczność; dostarczały, wraz z Księgą Rodzaju, historycznych przykładów z okresu Ojców. Proroctwa Izajasza stanowiły bogate źródło przepowiedni na temat gminy i mesjańskich przywódców, którzy wkrótce mieli się pojawić.

Studiowanie ksiąg biblijnych stało się podstawą do powstania w społeczności qumrańskiej literatury opartej na tych księgach, czyli – ogólnie biorąc – różnego rodzaju komentarzy do ksiąg biblijnych. Wśród literatury qumrańskiej, komentującej teksty biblijne, znaleziono również targumy, czyli przekłady ksiąg biblijnych, czytanych podczas nabożeństw synagogałnych, na język aramejski, którym mówiła wtedy większość ludności żydowskiej w Palestynie. Zostały one spisane i dostarczają świadectwa dla hebrajskich tekstów Biblii oraz ukazują, jak je rozumiano w pierwszych wiekach naszej ery⁷.

3. KOMENTARZE CIĄGŁE

W grotach qumrańskich znaleziono teksty zawierające rodzaj wykładu Pisma, który można uważać za najstarszy znany poprzednik współczesnego komentarza ciągłego. Podobnie jak komentator współczesny, wykładowca z Qumran zaczynał od pierwszych słów księgi biblijnej, cytował je, po czym dodawał własne objaśnienie danego fragmentu. Następnie przecho-

⁷ J. C. Vander Kam, *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa 1996, s. 40 n.

dził do kolejnego wersetu lub wersetów, przytaczał cytaty i wyjaśniał, jak go rozumie. W ten sposób systematycznie omówił całe dzieło, do którego tworzył komentarz. Interpretację własną oddzielał od tekstu Pisma wyrazem lub wyrażeniem: „wyjaśnienie tego dotyczy – pismo”.

U podstaw egzegezy qumrańskiej leżą dwa fundamentalne założenia. Po pierwsze: autor biblijny miał na myśli czasy przyszłe, a nie swoje własne. Po drugie: komentator zakładał, że to on żył w owych późniejszych czasach, a więc starożytne proroctwa kierowane były do jego współczesnych. Uważał, że ma obowiązek odsłonić sekrety tajemnych słów proroka i w ten sposób ujawnić Boże przesłanie odnoszące się do jego czasów.

Egzegeci z Qumran przyjmowali jeszcze jedno założenie; według nich „tajemnice swoich sług proroków” Bóg objawił Nauczycielowi Sprawiedliwości, który albo był założycielem gminy qumrańskiej, albo jej dawnym przywódcą. Wyraża to Komentarz do Habakuka, zwłaszcza objaśnienia wersetów Ha 2,1–2: „I rzekł Bóg do Habakuka, aby zapisał to, co zdarzy się ostatniemu pokoleniu, ale nie dał mu poznać, kiedy czas dobiegnie kresu. Odnośnie zaś do tego, co on rzekł, aby ten, kto je będzie czytać, mógł je łatwo przeczytać: wyjaśnienie tego odnosi się do Nauczyciela Sprawiedliwości, któremu Bóg dał poznać wszystkie tajemnice swoich sług, proroków” (1 QpHab 6,12–7,5)⁸.

Mając do dyspozycji zarówno tekst natchniony (Pisma), jak i natchnionego interpretatora (Nauczyciel Sprawiedliwości), gmina qumrańska wierzyła, że jedynie ona uzyskała wyjaśnienie mglistych tekstów proroków dzięki natchnieniu swego przywódcy.

4. QUMRAŃSKA INTERPRETACJA TEKSTÓW – PESZERY

Charakterystycznym rodzajem literatury qumrańskiej są peszery, czyli komentarze do ksiąg biblijnych. Słowo „peszer” oznacza „wyjaśnienie, interpretację, rozwiązanie”⁹. Terminu „pšr” nie spotykamy w hebrajskim tekście Biblii. W szerszym znaczeniu występuje jako rzeczownik lub czasownik w aramejskiej części Księgi Daniela, w związku z wyjaśnieniem snów Nabuchodonozorowi przez Daniela (Dn 2,4). Krótco po ukazaniu się Księgi Daniela słowo „pšr” pojawiło się w pismach qumrańskich jako rzeczownik i czasownik i jest przekładane jako „pismo” – wyjaśnienie jego”¹⁰.

Dużą grupę komentarzy biblijnych znalezioną w Qumran stanowią peszery. Komentatorzy qumrańscy wierzyli, że peszer jest interpretacją objawioną przez Boga niektórym wybranym tłumaczom, jak Nauczyciel Sprawiedliwości, dotyczącą dziejów Izraela.

⁸ D. Patte, *Early Jewish Hermeneutic in Palestine*, Missoula 1975, s. 23 n.

⁹ O. Eissfeldt, *Die Menetekel – Inschrift und ihre Deutung*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” [dalej: ZAW] 1951, 63, s. 105–114, 108 n.

¹⁰ M. P. Horgan, *Pesharim. Qumran Interpretations of Biblical Books*, Washington 1979, s. 233.

W tekstach qumrańskich rzeczownik „pešer” występuje jako część stereotypowej formuły wprowadzającej wyjaśnienie tekstów biblijnych. Szersze jego znaczenie: „interpretować” odnosiło się zwłaszcza do tłumaczenia snów.

Peszarim mają swój jeden podstawowy schemat: cytują urywek po urywku poszczególnej księgi biblijnej i po każdym urywku następuje interpretacja. Wyjątek stanowi peszer do Izajasza – 1 QpIza, gdzie są wskazówki, że mogą istnieć cytaty z proroka Jeremiasza i Zachariasza, choć tekst jest fragmentaryczny. Teksty qumrańskie na ogół naśladują podział tekstu, jaki występuje w Torze Mojżesza. Komentarze nie są podzielone na sekcje czy rozdziały, choć w niektórych z nich widać regularne wzory odstępów czy paragrafów.

5. PESZERY DO PROROKÓW

Na koniec chcę krótko omówić peszery do proroków, a zwłaszcza do najczęściej komentowanego proroka Izajasza. Zarówno Izajasza, jak i innych proroków, wspólnota esseńska komentowała w duchu eschatologicznym. Członkowie gminy byli przekonani, że żyją już w ostatniej fazie dziejów świata, tuż przed Sądem Ostatecznym i rozpoczęciem czasów zbawienia. Wierzyli oni, że zbawienie jest już tak bliskie, iż można mówić o przyjściu mesjasza z domu Dawida.

Nauczyciel Sprawiedliwości reprezentował pogląd, że to, co kiedyś Bóg nakazał spisać biblijnym prorokom, nie odnosiło się do wydarzeń im współczesnych. Były to wskazania Boga dotyczące ostatniej fazy dziejów, czyli czasu, w którym żył Nauczyciel Sprawiedliwości. Czytając biblijne księgi proroków, znajduje się w nich opis wydarzeń teraźniejszych¹¹.

Takie rozumienie proroków ukazane jest w peszerze do Habakuka (1 QpHab II 7–10 i VII 4–5)¹². Podobne rozumienie tekstów prorockich reprezentował Jan Chrzciciel, Jezus i wczesne chrześcijaństwo. Pojmują oni swoją epokę jako tę fazę dziejów, do której odnosiły się dawne zapowiedzi biblijnych proroków. Nikt przed Nauczycielem Sprawiedliwości nie nadawał księgom biblijnych proroków tak aktualnego znaczenia. W pojęciu Nauczyciela Sprawiedliwości zapowiedzi prorockie realizują się już w teraźniejszości¹³.

Esseńczycy pozostawili osiem komentarzy do ksiąg prorockich. W Qumran były dwa odrębne komentarze do Księgi Izajasza.

Pierwszy peszer do Izajasza – 4 QpIzc i 4 QpIze – napisany został ok. 100 r. przed Chrystusem. Zachowane fragmenty tego komentarza zawierają

¹¹ S. D. Fraade, *Interpretative Authority in the Studying Community at Qumran*, „Journal of Jewish Studies” 1993, 44, s. 46–49.

¹² O. E. Osswald, *Zur Hermeneutik des Habakuk – Kommentars*, ZAW 1956, 68, s. 253.

¹³ M. Hegel, H. Löhr, *Schriftauslegung im antiken Judentum und im Urchristentum*, Tübingen 1994, s. 36.

również cytaty z innych proroków. Dowodzi to, że metoda wykładu peszarim rozwinęła się z midraszim, gdzie takie cytaty były częste. W żadnym innym peszerze nie spotykamy odniesienia do innych proroków. Dwa rękopisy tego peszeru określano jako 4 QpIzc i 4 QpIze. Peszer reprezentuje poglądy wspólnoty esseńskiej, że jest ona jedyną interpretatorką całego Izraela. Według komentarza tekst Księgi Izajasza potwierdził, że Bóg przewidział taką sytuację na ostatnią fazę dziejów świata i esseńczycy mają rację.

Komentarz omawia fragment po fragmencie istotne części Księgi Izajasza, by udowodnić, że Izajasz mówi o wszystkich odłamach judaizmu, jakie istniały ok. 100 r. przed Chrystusem. Mówi o esseńczykach jako jedynej prawowitej reprezentacji całego Izraela, o faryzeuszach, saduceuszach, o władcach i o wszystkich grupach żydowskich poza krajem. Esseńczycy oczekiwali, że Bóg przyprowadzi do nich przynajmniej większą część Izraela przed nadejściem Sądu Ostatecznego. Bóg objawił przez proroka Izajasza, że nie tylko poganie, ale i większość całego Izraela, która nie przystąpiła do ich wspólnoty, podlegać będzie karze gniewu Bożego¹⁴.

Drugi peszer do Izajasza – 4 QpIzabd – zachował się fragmentarycznie w trzech rękopisach z czwartej groty i jest określany jako 4 QpIzabd. Powstał krótko przed 70 r. przed Chrystusem. Omawia kolejno teksty Księgi Izajasza, które w sposób szczególny pozwalają rozpoznać obecną sytuację i nadchodzące wydarzenia.

Zachowane fragmenty peszeru mówią o bliskiej już walce ostatecznej z wrogami Izraela i o zwycięskim mesjaszu. Treść komentarza wiąże się ściśle z treścią Reguły Wojny. Inne teksty dotyczą bliskiego już Sądu Ostatecznego i faryzeuszy, którzy byli ludźmi wpływowymi w Jerozolimie¹⁵. Pierwszy raz zdobyli oni wpływy na początku rządów królowej Aleksandry Salome (76–67 przed Chrystusem). Peszer napisany został prawdopodobnie między 76 a 70 r. przed Chrystusem.

Staraliśmy się ukazać egzegezę biblijną, jaką reprezentowała wspólnota w Qumran. Była ona obok faryzeuszy i saduceuszy trzecią grupą judaizmu Drugiej Świątyni. Trzeba powiedzieć, że judaizm opierał się na wierze w Boga, którego obraz dawały święte pisma narodu żydowskiego. Z pism wspólnot esseńskich znalezionych w jedenastu grotach wokół osiedla Qumran poznajemy sposoby interpretacji Pisma Świętego przez esseńczyków.

Poszczególne rodzaje tej egzegezy ukazują nam, że esseńczycy stosowali egzegezę bliską egzegezcie chrześcijańskiej, co widoczne jest szczególnie w komentarzach do proroków, tzw. peszerach, a zwłaszcza w peszerach do proroka Izajasza. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej w punkcie C, 3.11 stwierdza to podobieństwo: „Jak stwierdziliśmy wyżej, relacja między

¹⁴ J. Fröhlich, *Le genre littéraire des Pesharim de Qumran*, „Revue de Qumran” 1986, 12 (47), s. 383–398.

¹⁵ Ph. R. Davies, *Eschatology at Qumran*, „Journal of Biblical Literature” 1985, 104, s. 39–95, 43 n.

Pismem a tradycją, tak w judaizmie, jak i w chrześcijaństwie, jest zgodna pod względem formy. W tym punkcie jest nawet coś więcej niż zgodność, ponieważ obie te religie mają swój udział we wspólnym dziedzictwie »Świętego Pisma Izraela«”.

Po niewoli Tora Mojżesza i Prorocy stali się centrum religijno-duchowego życia judaizmu. Starano się we wszystkich przejawach życia wypełnić wolę Boga, czego przejawem była znajomość Tory i Proroków i ich interpretacja. Interpretacja Tory i Proroków znalazła swój wyraz w bogatej literaturze wspólnoty qumrańskiej, a jej szczególnym rodzajem były interesujące nas peszery do proroka Izajasza.

IL POPOLO GIUDAICO E LE SUE SACRE SCRITTURE NELLA BIBLIA CRISTIANA. L'ESEGESI A QUMRAN

S o m m a r i o

Il documento della Pontificia Commissione Biblica *Il popolo giudaico e le sue Sacre Scritture nella Bibbia cristiana* tratta della relazione tra i cristiani e il popolo giudaico. Queste relazioni sono molto strette. Per conoscerle bene occorre uno studio serio che prende in considerazione l'esegesi biblica a Qumran, dove i libri biblici venivano studiati per un lungo tempo. Essa viene testimoniata dai pesharim, cioè dai commentari ai libri biblici. Tra questi si trovano otto pesharim ai libri profetici. In essi domina l'aspetto escatologico. Nell'esegesi degli esseni si possono trovare molte analogie con l'esegesi cristiana, anzitutto per quanto riguarda il libro di Isaia.